

Трета глава

ФИЛОСОФИЯТА КАТО ЛЮБОМЪДРИЕ И ИСИХАСТКИТЕ ТРАДИЦИИ В БЪЛГАРИЯ

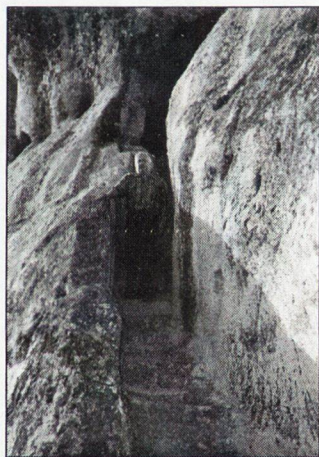
Евлоги Данков
Росина Данкова

А. Преподобният Теодосий Търновски и традициите в метафизиката на българския исихазъм

Евлоги Данков

1. Православието и метафизиката на българския исихазъм като Любомъдрие

В исихастките традиции Любомъдрието е свещената философия на вътрешния човек. “Вътрешният човек” е всъщност душата. Тя е и основен принцип на философията в Българското средновековие. По своята природа душата е божествена. Тя възпроизвежда по един онтичен начин (в себе си като най-висш образец) Св. Троица, която Православието приема като върховно Благо. Добродетелта и върховното Благо са взаимосвързани по един благодатен начин. Доброто и благодетелта имат за своя първооснова върховното Благо. Според житиеписаца на Теодосий Търновски – *византийския патриарх Калист* – “Добродетелта наистина се извиси като нещо велико някак и пребожествено! Понеже е дар Божи, тя от самото начало узаконява девството и обича да е целомъдрена. Накратко казано,

Входът на скалната църква
при с. Кан Крум

тя е причина за всяко човешко благо и прави тези, които добре прекарват живота си, равни, така да се каже, на самите ангели” (1).

Животът и делата на нашия преподобен Теодосий (2) показват, че е бил постник в Трети Рим (Търново). Той е истински ученик на блажения **Григорий Синаит** (Синайски), описан от светейшия Калист, патриарх Константинополски. Името на преп. Григорий Синаит се свързва със Синайския манастир “Света Екатерина”. Той е построен в подножието на връх Джебел-Муса в планинската група Синай (южната част на Синайския полуостров). Манастирът е основан от царица Елена (майка на император Константин Велики) през IV в. Той приютява преследваните християни. През VIII в. в него са пренесени мощите на великомъченица Екатерина. С манастира се свързва живота на видни църковни дейци: Анастасий Синайски (VII в.), Йоан Лествичник (+606), Йоан Мосх (Синайски) (+634) и др. В манастира съществува многонационално монашеско братство от българи, руси, сърби, арменци, грузинци, гърци и др. И до днес в него са запазени над 3300 съчинения, написани на 11 езика. Известно е, че в криптата на манастира през 1975 г. са открити 41 славянски ръкописа, сред които български, руски и сръбски. Първите славянски книги, проникнали в Синай, са българските. Последните са дошли предимно от Атон. Някои от тях са проникнали в Синай чрез българите-поклонници, други – посредством скриптория в самата обител, където са работили и български книжовници. В тази манастирска традиция следва да се разглежда и делото на преп. **Григорий Синаит**. Този проблем несъмнено трябва да се изследва, тъй като има възможност да се установи историческата истина за създаването на Парорийската исихастка обител, в която се обучава преп. Теодосий Търновски.

Ще напомним, че успението на св. Григорий Синаит, предшественикът на българския исихазъм (и най-вече на исихазма в Трети Рим), е отбелязано в славянския превод от XVI в. в ръкопис № 1488 на библиотеката на храм “Св. София”, Москва (лл. 466 об.–469). (Житие иже во святыхъ отца нашего **Григорія Синаита**, с. 71–74). Калист пише Житието на преп. Теодосий Търновски за “мнозина и за възпоминание на добрите”. Целта на Калист е “искащите да живеят живот според Бога, да възревнуват този **ангелски** живот, посветен на Бога

и на българите. За себе си Калист пише: “А ние, които описахме житието на праведния мъж, да получим награда за тези усилия чрез неговите молитви и да му станем съжители в онова вечно пребиваване”. В българския православен календар и неговото богословие преп. **Теодосий Търновски** се чества на 27 ноември.

Патриарх Калист написва Житието на преп. Теодосий Търновски в патриаршеския манастир “Св. мъченик Мамант”. Това Житие е открито от неоисихаста йеросхимонах Спиридон Габровски. Последният съставя **Служба за преп. Теодосий Търновски**. Спиридон Габровски се удивлява, че византийците знаят за преп. Теодосий, а българите са загубили историческата памет за него по време на робството. През 1363 г. св. Евтимий и преп. Теодосий Търновски, отиват в Константинопол. Там св. Евтимий разгръща интензивна философско-богословска дейност и изучава задълбочено съчиненията на св. Дионисий (Псевдо) Ареопагит и на Св. Отци. През следващата година св. Евтимий (3) отива в Света Гора, за да проучи исихастките традиции с намерение да създаде исихастка богословско-книжовна школа. Когато се завръща в столицата на Второто българско царство през 1371 г. той осъществява това свое намерение. Този факт е изключително важен за християнската философия в традициите на българската православна самосъзнателна духовност (4), тъй като св. Евтимий е най-близкият ученик на преп. Теодосий Търновски. В своите съчинения св. Евтимий се опира на “великия Дионисий”.

1.2. Любомъдрието като исихастки теосис и праксис

От гледна точка на исихасткото **богосъзерцание** (на несътворените енергии), отстоявано от преп. Теодосий, на преден план излизат метафизичните проблеми, касаещи *аретологията и теосиса*, като висша цел на исихастския разум. В това отношение става ясно, че велико и най-божествено нещо е добродетелта, когато се опира на истината. **Бидейки дар Божий, добродетелта обича целомъдрието и е част от Любомъдрието.** Добродетелта е причина за всяко благо сред хората, тъй като ги прави равноангелски. Тя се разкрива чрез богосъзерцанието и величието на Божествените образци, образващи Небесната йерархия (5). На тази Небесна йерархия, която

включва три троичности от ангели, съответства църковната йерархия, отстоявана в метафизиката на исихазма. Съответствието между небесната и църковната йерархия трябва тепърва да се експлицира като онтологичен проблем. Смеем да кажем, че църковната йерархия още от учредяването на Църквата е подобие на Небесната йерархия. Предназначението на църковната йерархия според българския исихазъм е да се осъществява свято служене на Бога. Църквата в това отношение е царство небесно на Земята (6). Тя претендира да е средство и условие за спасение на душата. Както на Небето има три **основни** степени, съподчиняващи в себе си съответни троичности, така по времето на преп. Теодосий Гърновски и до днес Православната Църква има три благодатни степени на свещенослужение: **епископска, презвитерска и дяконска**. На тях съответстват трите степени: *епископ (надзорник), презвитер (старейшина) и дякон (служител)*. Последният е ангел на Църквата, който я присъединява пряко към **ноологичната реалност** на Божествените Умове. Божествената слава осиява ноологичната реалност чрез върховното Благо. Според гореспоменатия *патриарх Калист* Божествената слава “подготвя пророците да възвестяват бъдещето на всички, мъртвите възкресява, бесовете прогонва, свещениците прави свършени, безкнижните наставлява в премъдрост, както прочее тя направи този божествен Теодосий образец на добродетели...” (с. 444).

При реконструкция на метафизичното на Теодосиевата духовност според Житието на Патриарх Калист става ясно, че добродетелта на Словото (Логоса) покрива небесата и ги съединява с върховното Благо. Небето като Слово (Логос) изразява висшите добродетели чрез несътворените енергии. Именно Единородното Слово (Логос) Божие, приобщавайки се към човешката природа, я покрива с добродетелта си като ѝ разкрива висшите цели на нейното величие и благодатност. Словото (Логосът) чрез Благото на Бог-Отец осиява небесните чинове и всички небесни сили (ангели), които стоят близо до Бога (7). Имайки предвид **исихасткия теосис** (като сотериология), патриарх Калист, пише: “Ако и ние при това започнем да прибягваме и с добра надпревара да се състезаваме, заради това и по участие да бъдем богове и ще достигнем до свършен мъж”, тъй като добродетелта стои до Бога като Благо и покрива небесата, както е казано,

пише *Калист*: “да бъдем подражатели и ние по благодат на Бога”. **Чрез теосиса (обожението) човек става подобен на Логоса, понеже всичко изобилно дава на човешките души създателят и Владиката на всичко Бог като върховно Благо.** По своята чиста природа то е Едно на единосъщната “Св. Троица”.

Исихастката доктрина изисква да се постигне теосис и да “бъдем богове по благодат” (Житие на преподобния Теодосий Търновски, с. 1). *Исихазмът свързва Логоса (Словото) с небесно-сияйната слава, утвърдена чрез истината.* Когато попадне там в чиста и несъучастна на никакви скверности, човешката душа става способна да твори големи и чудни битийни дела по Благодат. Именно небесната благодат ръководи исихастите, които известяват на всички бъдещето за безсмъртието, прогонват бесовете (космическото зло), усъвършенстват свещениците, а миряните обучават на **Любомъдрие – свещената философия на вътрешния човек.** “*Такъв прочее, пише Калист, е [и] този божествен Теодосий, образец за добродетели*” (Житие на преподобния Теодосий Търновски), изтичащи от върховното Благо като благодатна еманация. За Калист **преп. Теодосий Търновски е образец на всяко благоденствие и теосис.** Според византийския патриарх преп. Теодосий Търновски твърде мъдро знае да очисти, поучава и награждава душите на човеците, и да [ги] отвежда в рая на умопостигаемите добродетели, които сами по себе си са истинно действени като мислене и като битие. Добродетелите издигат душата до Словото на Божествения Св. Дух като Дух на Истината. Калист смята, че този дух е “насадил” в преп. Теодосий Търновски свободен избор на Благия (върховно Благо), за да служи на България и българите (благарите. Ив. Добрев. 2002, с.43)

Реалното житие на преп. Теодосий Търновски Патриарх Калист нарича “изрядно и най-божествено”. То е израз на пребиваване в съответствие с Бога, на което “човек да се научи от първа младост”. **Поради упражняването на ума и заради внимателно богосъзерцание, преп. Теодосий Търновски за най-кратко време се показва като запалена свещ (според преданието) като символ на човешкия Логос.** Според Калист в исихасткия живот на преп. Теодосий са представени небесните сили “и с тях се смесваше, както би рекъл някой, заради упражнението на ума” (Житие на Теодосий Търновски). Упражня-

ването на ума се осъществява в съответствие с (умо)съзерцанието на несътворените енергии като Божествени Умове и като образци на висши родове на битие и мислене (8). Тук несътворените енергии са и Божествените Имена от 9-степенната Небесна Йерархия. Тя се разпростира между Логоса (Словото) като битие на Истината (най-висш род без вид, т.е. роден от Отца, несътворен) и вида без род-материята (злото, космическото зло, сатаната (от санскритското satha = измамлив, безчестен, изкривен, куцащ). Човешката душа придобива телесност, като своя тъмница чрез материята. Тялото съдържа в себе си и логосни форми на душата. В този смисъл душата, според метафизиката на исихазма е Бог в материята. Именно така следва да се схваща **истинното домостроителство на Бог-Син като Логос** в противовес на сегашните строители, зидари. В този дух се схваща и теосисът на преп. **Теодосий Търновски**. Вратата на българите (бла-гарите) е благочестива и се стреми към върховното Благо.

Исихастката метафизика на Теодосий блести особено ярко на събора срещу жидовстващите, свикан от цар Иван Александър в българската столица. По този повод **Калист** отбелязва: *"С царска, с патриаршеска и на целия събор повеля беше написана грамота за известяване и потвърждение на другите поколения, които ще бъдат по-късно, щото никой еврейин да не посмее да дръзне поради някаква причина или с каквото и да било срещу истинската и благочестивата (Е. Д.) наша вяра, но както бяха предадени на Бога в робство на всички народи, така да бъдат и пребъдат – раби, а не господари. Затова Господ ги порази, обърна ги в свои врагове и им даде вечен срам. И така техните срамове още са и навеки ще бъдат. Когато, прочее, светлият събор се състоя така и въздигна светла победа, беше подписана грамота с червени и царски букви и бе подпечатана с царския печат в 28-та година от неговото царуване, а от сътворението на света в 6868 (1360 г.). И така всеки се завръщаше в своя край. И благочестивите обземаше голяма радост, а юдеите богоборци заливаше нетърпим срам и ги овладяваше пълно унищожение"*. Самият този метафизичен сблъсък касае пряко доктрината на българите за Трети Рим и тяхното благочестие. Неговото падане бележи началото на Третия интернационал, но и той падна. Трети Рим сега отново се възражда,

чрез осмисляне основата на най-древните корени на европейската цивилизация. Благочестив е този, който почита върховното Благо като свое Първоначало (9).

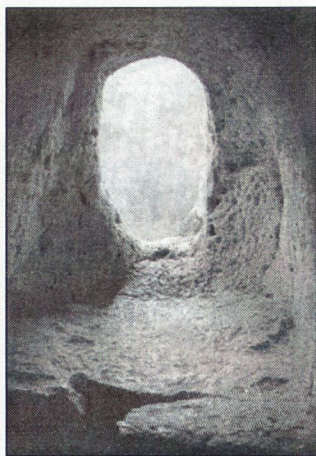
Според Патриарх Калист **божественият Теодосий подтиква към божествена ревност царицата и архиереите, и целия църковен чин** (от ноологичната реалност) на българите. Така “той постига светла (логосна) победа срещу Божиите врази”. Преп. Теодосий Търновски* осуетява целия замисъл на богопротивниците като някой “храбър воевода, встъпил в бран и там победил”. Той се завръща светъл (просветлен) в своята исихастка обител. Живеещите там негови духовни братя са обзети от неизразима радост, а сам преп. **Теодосий се придържа към съсредоточено ангелско безмълвие, т.е. богосъзерцание**. Заедно с това преп. Теодосий бди боголюбиво над братята исихасти и ги поощрява за **духовни подвизи в богопознанието и благочестието**. В този смисъл смъртта на православния светец е *успение* и би следвало да предизвиква духовна радост поради ноологичната реалност на небесното. Това обяснява защо патриарх Калист отбелязва, че исихастът **Роман** не успява да дойде и да се наслади на погребението на отец Теодосий Търновски предпоставено от възнесението. Според него **Църквата е сърадетелка на всякакви добродетели и небесна очистителка на всички греховни страсти в обществото и човека**. Калист пише, че монасите са божествените мъже, които се отправят към църковния живот и преминават различните степени на теорията и праксиса. Той съобщава, че преп. Теодосий, “подобно на трудолюбива пчела”, събира всички поучения за упражнението и богосъзерцанието (теорията). Чистотата на ума привлича в себе си Духа, т.е. Св. Дух като Дух на Истината и живота. Тук конкретно злото се проявява чрез варварското нашествие на агаряните. Дейността на преп. Теодосий като исихаст е свързана и със Солун (Трети Рим). За да се приобщи към благословените исихасти, той отива и в Бер (Бел) (сега Карафея), за да се наслади и насити на срещи и беседи с тамошните отци. Съществува скит, наречен Антоний Нови, в който има много постници (исихасти). (Мощите на този светец се пазят във Верея.) В Бер “монасите се надпреварват един друг чрез добродетели” и живеят “съвършен ангелски живот”. След като преп. Теодосий се наслаждава на тамошните молитви и разсъж-

дения, “отива с кораб в Константиновград”, а след това отново се завръща в Парорийската обител, за която ще стане дума по-долу.

Запазени са данни, които свидетелстват за метафизичното мислене в исихастките обители и скалните манастири. Това всъщност показва, че Търновската книжовна школа е преди всичко богословско-философска. В Житието на преп. Теодосий Търновски от Калист е съхранен следният метафизичен диалог: *“Защо, щом Бог е всемоушен и всичко зависи от волята Му, дяволът смогна толкова много да дръзне срещу човешкия род? Да не говоря за патриарсите, пророците и другите поред, но и срещу самия Господ и Владика дръзна безсрамно, изкушавайки Го, и то не само веднъж, но и два и три пъти, както свидетелства божествената евангелска книга. И дори до днес не ни оставя да отдъхнем, мъчейки ни деня и нощя – един път чрез сън, друг път – чрез леност, понякога пък с непокорство и с различни страсти. Молим се, научи [ни] как ще можем да отбегнем неговите гъстоизплетени мрежи?”* (Житие на Теодосий Търновски, с. 4). В отговорите на божествения Теодосий се включва и самият Св. Дух като Дух на Истината. В исихастката традиция той е Цар небесен, т.е. в Небесното царство, утешител и “душа на Истината”. Св. Дух е навсякъде и всичко изпълва. Той е първооснова на живота и при това на осветения от църквата духовен живот. Св. Дух чрез битието на истината е съкровище на добродетелите и “подател на живота”. Именно тези негови качества се стремят да придобият исихастите чрез теосиса. Посредством теорията и праксиса те се присъединяват към логосната (Словото) природа на ноологичната реалност. Ето защо исихастката душа е Бог в материята, която жадува за своя Първоизточник “като елен за чисти водни извори по време на жътва”. Исихастията теосис е и живот на тази душа във върховното Благо, което е Трети Рим за Светата Троица. В този смисъл поради ноологичната реалност исихастията Бог е на небесата. Исихастите съзерцават Неговото Име-свърхбитие, т.е. Име на всички Имена. **Теосисът на преп. Теодосий е приобщаване към царството на Истината.** Исихастите се стремят да придобият небесната несътворена енергия на Логоса (Бог-Син) още тук на Земята (10), като незнаещ предели Разум и като най-чист битиен род без вид.

Като сигурен критерий за приобщаване на исихаста към небесното битие се счита нетленността на мощите, свързана с т.нар несътворени енергии, т.е. Божествени Умове. Душата се нуждае от **истината** така, както тялото се нуждае от хляб, вода и въздух. Духовната храна за душата е истината. Когато преп. Теодосий се стреми към теосиса приобщава към себе си Истината. Той вярва, че това е свързано и с опрощаване на “нашите дългове”. Исихасткият теосис на преп. Теодосий Търновски е всъщност избавление от

Исихастка килия

диаболчните козни на лукавия чрез Църквата, (която е една първооснова на теосиса). В този дух Калист пише за преп. Теодосий: “След като помълча малко, отвори уста и привлече Духа, той започна необичайно тихо да говори:

“Братя и отци, не такава власт получи дяволът, та всички докрай да са му подвластни – не, прочее! – но откак бе низвергнат от небесата поради гордост и, прелъстявайки първосътворения човек, стана причина [Адам] да бъде изгонен от Рая. Чак до разпятието на Спасителя и до възкресението той поради безсрамния [си] и неукротим нрав безпощадно се нахвърля срещу цялото човечество, понеже Бог, а нему всичко е известно, позволи това. В последно време заради нас и за спасението ни нашият Господ Иисус Христос се възплъти от светата Дева и Богородица и стана нов Адам, та нашета нищета, която наследихме от Адам, да въздигне до първоначалната красота; и кръста претърпя, и смъртта; и слизайки в ада, разруши вражеското всемъчителство, и самия дявол стори посмян и поруган пред цялата човешка природа. И не само пред мъжете, но и пред жените, и пред девиците, и пред невръстните деца... И в наша власт е днес да приемем лукавите му съвети и с него да мълчим, или да се възпротивим на козните му и с Бога винаги да бъдем и да пребиваваме. Защото щом вражата сила бе сломена напълно, за нежелаетците тя е съвсем безсилна, а така също и към

всичките негови козни". Господ изпраща своите стрели – светиите и разпръсва зловредните врагове – "преумножи мълниците и ги смути". Тук щепомним, че още в древността крилатата мълния е символ на Логоса (Словото). Тя е изобразена и върху богослужебната одежда на св. Софроний (Вж. сп. "Възраждане", 2003, кн. 5.) и върху облеклото на Св. Богородица.

Исихастите поставят на първо място небесното родово битие пред телесното (11). Духовното родство стои по-високо от биологичното. Поради това патриарх Калист изтъква, че не е лесно да се пише по това време за богоносния пастир Теодосий, понеже той "се беше погрижил, щото никой за него да не знае". Теодосий отбягва "разговори със своите сродници", за да няма "любовно приближаване" като всякак неотклонно иска да запази на първо място любовта към Бога като Любомъдрие. Теодосий Търновски не желае и най-малко да отстъпи от известната небесна любов, която има към Бога, от която произтича и самото Любомъдрие (12). Калист с видимо задоволство отбелязва, че "отечеството на този велик [мъж] бе най-горният, свободен и "безбедствен" Йерусалим, т.е. Царството небесно. Земният Йерусалим е старият Закон. Истинските братя на Теодосий са неговите духовни братя, а сродници са му небесните сили, т.е. ангелските чинове. Именно небесните чинове като ноологична реалност образуват Небето, където е приет Теодосий да бъде, пребъдвайки в Бога. Затова тук на Земята тялото на исихаста се старее да се покори на духа. Земният човек трябва винаги да се бори така, че да побеждава земното желание, за да изтреби злото в себе си като душа в материята. Злото идва, когато материята се присъедини към душата, за да създаде тя телесност, която ѝ е чужда (13), но която е сродна на смъртта.

Свещеното безмълвие преп. Теодосий свързва с теосиса като начин на присъединяване на човешката душа към върховното Благо. Чрез него той иска да намери възможност за приобщаване към божественото първосъздаване. Богосъзерцанието е приобщаване към обожението, което някога човек е изгубил. Душата му е отпаднала в материята (чрез която тялото придобива греховни възжелания). Всичко това обединява първоосновите на исихасткия аскетизъм и свещено безмълвие, осъществявано в скитовете, скалните манастири и пирговете. Исихасткият богосъзерцателен субект (от скр. sub =

светлина, осветявам) на познание е синергийна система с памет. Именно затова исихастите държат много на пречистването на **ума** и **паметта** при възходжане към върховното Благо. Семизисът на миналото се запаметява паралелно с историческите факти и тяхното съпреживяване с оглед на Истината. Казано на съвременен език, исихастите чрез теория и праксис усъвършенстват своята когнитивна (от *cogito* = мисля) памет. (Така например думата КОГАТО в българския език изразява когитация, т.е. мислене.)

Цялата природа като естествено откровение получава завършеност в онтологичния модел на исихазма. В този смисъл следва да се разглежда и онтологията на битийните форми в естественото (природата) и свръхестественото откровение (Свещеното Писание на Новия Завет). Метафизиката на Небесната йерархия, т.е. невидимите битийни форми на **ноологичната реалност**, се редуцират до три триади, т.е. до три троичности.

I триада: 1. **Серафими...** *Пламенни (Логосни) пребивават в Бога без посредник.* В църковната иконография се изобразяват с 6 крила, т.е. всеки от тях притежава по 6 Божествени разума. Седмият (върховният) е самият Логос (Бог-Син). Те осветяват херувимите със своите несътворени енергии и светлини; 2. **Херувими ... Знаещи, разбираещи.** Съзърцават Серафимите като свое първоначало и осветяват Престолите със своите несътворени енергии и онтични светлини; 3. **Престоли...** *Небесни опори, които сезърцават Херувимите като свое първоначало.* Херувимите са начин за битийно съвършенство на Престолите.

II триада: 4. **Господства...** Владетели чрез истината и любовта на сферите от четвъртия ангелски чин. Те придават свобода чрез своята несътворена умна светлина на Небесните Сили, върху които се крепи Космоса; 5. **Сили...** Родови форми на битие и мислене, с които е свързана космическата и земната природа. Чудотворни. Стоят над сетивната природа; 6. **Власти...** Те са над видимия свят. Имат власт над злото да го ограничават.

III триада: 7. **Начала...** на пораждане на новото. Владеещи над низшите духове и телесни същества. Чрез тях във всяко ново пораждане в света участва Божествената природа; 8. **Архангели...** Благовестители на върховното Благо, т.е. Светата Троица; 9. **Ангели...** Благовестители, пазители, възпитатели. (С. Пенев 1996)

Ето защо във философията следва да се различават мотивите на разума, т.е. Божествените Имена от истините на факта (14).

В историята на философията тези 9 форми на битие са известни с обобщаващото богословско понятие Ангели. Независимо от йерархията, те са еднакво свършени по отношение на двете основни функции, които изпълняват. По-висшите несътворени енергии осветяват по-нисшите. При еманацията от 1 до 9 Божествената светлина намалява. Но при възходането от 9 до 1, т.е. до Серафимите, Божествената светлина се увеличава и то с толкова, с колкото е намаляла при осветяването като низходане чрез видовата компонента.

Ще отбележим, че ако съберем всеки хоризонтален ред от 9-степенната йерархия ($1+9=10$; $2+8=10$; $3+7=10$; $4+6=10$; $5+5=10$; $6+4=10$; $7+3=10$; $8+2=10$; $9+1=10$) се получава, че всички ангелски чинове (които стоят в основата на природата) са еднакво свършени. Различията идват от функциите, които изпълняват. Но именно тези функции, колкото и да са различни, в своята целокупност са еднакво свършени пред лицето на Бога и пред човешкия разум. Именно този разум схваща, че битието на природата получава своята завършеност в Небесната йерархия. В подобен богословски контекст следва да се схваща и Шестодневът на Йоан Екзарх, а така също и шестодневът, на който се опира търновският исихазъм при осъществяването на езиковата реформа от св. Евтимий Патриарх Търновски.

Както вече стана ясно, към исихастката книжовна и богослужерна традиция следва да причислим: *Парория, Килифарево и Търново* (15). Делото на преп. Теодосий Търновски е свързано именно с тези центрове на **любомъдрието**. Зографската обител като институция на любомъдрието е посещавана от редица видни книжовни дейци като: *Фудул, Ратко, Теодосий и самият св. Евтимий*. Последният извършва това посещение навярно между 1365–1370 г. Ще отбележим, че посредством названието търновски исихазъм ние потвърждаваме исихастката традиция на преп. Теодосий Търновски. От тази гледна точка следва да се говори за философско-богословска школа, представена най-убедително чрез търновския исихазъм като доктрина на Второто българско царство (Трети Рим) със застъпник св. Димитър Мироточиви.

2. Онтология на исихасткия теосис и исихасткия Логос

2.1. Историко-философски поглед към исихазма като Любомъдрие

За общоприет факт в историята на българското философско мислене се смята, че роденият през 1255 г. в Мала Азия св. Григорий Синаит утвърждава византийския и българския исихазъм, между които, несъмнено, не съществува някаква особена разлика. Обикновено исихазмът се свързва с такива християнски мислители като св. Макарий Египетски, св. Евагрий, св. Йоан Лествичник и др. Съчиненията на последния не случайно са изучавани от православнохристиянски духовници в средновековния Търновград. Въпросът за взаимното влияние между св. Григорий Синаит и св. Григорий Палама все още не е получил окончателно разрешение в православната богословска наука. Влиянието на тези светители върху историята на българската християнска философия обаче е несъмнено.

Основна роля в духовния живот на св. Григорий Синаит изиграва неговият наставник (старец) монахът преп. Арсений. Обстоятелството, че монахът Григорий е пребивавал в една от Синайските пещери мотивира прозвището му Синаит. Особено голямо влияние в исихастката дейност на св. Григорий Синаит изиграва съчинението на преп. Йоан "Лествица". Пребиваването на св. Григорий Синаит в Атон (Света Гора) има отношение към усвояването на такава християнска духовна практика, която е свързана със "сърдечна молитва", "чиста молитва" и "събирането на ума". Съдържанието на по-нататъшното изложение се опира на твърдението, че "...в Парория се появява нова философско-религиозна доктрина, която търси по нов начин да разреши проблемите на своето време" (16). В нея особено важна роля играе "духовното съкровище", чрез което се свързват несътворените енергии.

Икона "Св. Кирил и св. Методий" 1892 г.

В монашеската обител св. Григорий Синаит е дялял учениците си на: начинаещи, средни и свършени. На първите е свойствено действието (energia), на следващата степен – просветление (photismos), а на свършените – очистване на душата (katharsis) (17). Несъмнено такъв ще е бил основният състав на Парорийската обител. Св. Теодосий Търновски, който пренася исихазма в Търново като създава Кефаларевската обител, принадлежи към последната степен.

Към исихастките традиции на св. Григорий Синаит и св. Теодосий Търновски следва да се отнесе и монашеската обител до самия Крушунски водопад. Основната килия на неизвестния засега исихаст е в съседство с водопада, а нишите, където са се упражнявали учениците в божественото съзерцание и исихията, са разположени зад самата падаща вода на водопада. Това е може би най-интересната за проучване исихастка обител на територията на България. Централната скална църква, издълбана в бигора край водопада, е издялана с вход, който има триъгълна форма. Това напълно съответства на триъгълника, чрез който се представя Единосъщната Света Троица – Бог Отец, Бог Син и Бог Свети Дух в съответствие с православния катехизис. Това е онтологичният модел, чрез който се образува Небесната йерархия. Църквата е с купол.

Когато става дума за исихазма на св. Григорий Синаит и преп. Теодосий Търновски следва да подчертаем, че един от българските изследвачи на св. Евтимий обръща внимание на следните отличителни белези:

- а) аскетичен стремеж към “исихия” (hesychia) – “безмълвие”;
- б) упражняване в Иисусовата молитва на ума;
- в) прилагане на определени психо-физически методи, които биха могли да доведат до съзерцание блясъка на Божието величие (18).

Исихасткото учение се утвърждава чрез: слушане за Бога, съзерцаване на Бога и проповядване на благовестието. По аналогия с триадата на християнския неоплатонизъм Бог Отец (Едно)–Бог Син (Ум)–Бог Св. Дух се приема постановката: “Бог никой никога не е видял. Единородният Син, Който е в недрата на Отца, Той Го обясни” (Йоан, 1:18). Както в неоплатонизма ипостасата на Бог (Едно) е непознаваема, така и в исихазма Бог Отец е непознаваем, но Той

съществува в качеството на Син. Последният като Слово (Логос), съзерцавайки Отца чрез съвършената Божествена любов, единствено е в състояние да обясни Отца. Това разбиране е залегнало в скрижалите на Новия Завет.

В исихастката метафизика вещта като родова форма на битие и мислене е “Умна вещь” (етимологически се извежда от Хестия). Умът е цел, събраност на Едно (Благо). Тази събраност на множественото и делимото го прави логико-граматическо. Исихастите знаят, че предметите се разделят на повърхности, повърхностите – на линии, линиите – на точки, а несъставните точки не могат да се разделят на нищо. Но те са върхове на n -мерен симплекс. Кристалографските форми и математическите предмети предшестват по някакъв начин делимите и сетивните върхове. Кристалите са съвършени “математически” или “Умни предмети”. Техните елементи на симетрия предшестват сетивните и съответно са извън тях. Ако математическите вещи са извън сетивните, тогава къде са те. Математическите предмети са метафизически съществуващи според определени родове и видове. Ако родовите форми “математически”, “умни” са нещо, то нищото в битиен смисъл е нищета. Според исихастите за единичните неща не би могло да съществува знание, защото те не са общи. Божествените Имена са по природа. Тъй като душата е безтелесна, то отпечатъците в нея също ще бъдат безтелесни. Такива са несътворените енергии. Съвършеното единство като хармония на душите намира най-ярък израз в **божествената литургия** (вж. с. 114–122).

Съзерцанието на божествената природа като несътворени енергии от исихаста, практикуващ въгрешната философска съ-битийност, е основен фактор в духовното творчество. Именно от тези позиции могат да се обяснят и мотивите за езиковата реформа, осъществена от св. Евтимий. Християнският неоплатонизъм следва и традициите на светоотеческата християнска философия. Така например, след като въвежда безмълвното съзерцание на Бога и свързаното с него богопознание св. Григорий Богослов отбелязва: “Кога е постигнато състоянието?

– Тогава, когато придобием спокойствие от цялата външна сквернота и грижи ... Необходимо е да постигнем състояние на безмълвие и така да познаем Бога” (Oration XXVII (Theological I), 3).

Ето защо християнската философия на исихазма следва да се окаже като езотерична. Именно тази езотерична философия се нуждае от реконструкция, тъй като тя в най-малка степен е представена в писмените съчинения на исихастите. Тя се е предавала устно от духовния отец – стареца, наставника към ученика. Оттук следва, че ефективното възстановяване на исихастката философия в системата на Православието изисква съответната духовна практика, която излиза в значителна степен извън обхвата на т.нар. външна философия.

Според исихастите при вътрешната философия ЛЮБОВТА КЪМ МЪДРОСТТА се изявява като любов към Бога, Който е най-висшата Мъдрост. При вътрешната философия се постига творческо единение с Бога и висше съзерцание на върховното Благо, чрез което се поражда и най-висшата метафизика. Тук онтичното и онтологичното се сливат. На метафизиката като първа философия съответства вътрешната философия на исихазма. Исихастът съпреживява своята онтичност като състояние по-висше от онтологичността, тъй като сам Бог е Логос (Слово), най-висшата мъдрост, която придава хармония на битието след като го извежда от нищото. Творението от нищото се съпреживява като върховно чудо, което стои по-високо от всяка природна необходимост. Самото сътворяване на акциденталното битие от нищото е чудо. Затова в исихазма има особена нагласа към Божествените чудеса, излизащи извън обхвата на сетивната действителност.

За разпространението на исихазма в България главна роля изиграва Синайската обител (“монашеското селение”) в Парория, основана от гореспоменатия св. Григорий Синаит. За пръв път той отива в Парория в края на управлението на Андроник II (т.е. между 1325–1328 г.) и по времето на българския цар Михаил III. През 1328 г. Михаил III навлиза в околностите на гр. Виза, където пребивава младият император Андроник III. За достигането си до Парория св. Григорий избира път през Созопол. През 1335 г. св. Григорий Синаит отново се отправя към Парория, но този път на кораб, за да мине през Одрин. По това време в Трети Рим управлява феодалът на Ловешката крепост цар Иван Александър. Именно той става ктитор на Парория.

Изворите, които могат да помогнат за локализацията на Парорийската, обител подробно са разгледани от Йордан Андреев. Специално внимание той обръща на житието на Григорий Синаит (гръцка и славянска версия), житието на Теодосий Търновски, житието на св. Ромил Видински (гръцка и славянска версия), Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. От византийските извори интерес представлява хронографията на Теофан, поемата на Мануил Фил, историческите съчинения на Йоан Кантакузин и Никифор Григора. Според Спиридон Габровски Парория е в Сакар, а не в Странджа.

Според Йордан Андреев “манастирът на Григорий Синаит се превърнал във второто (след Атон) интелектуално средище на Балканите, което поставя началото на ново културно движение в европейския югоизток, движение, което се проявява във всички страни на обществения живот и философия, политически идеи, книжнина, изкуство и т.н.“ (19). Същият автор основателно изтъква, че “породените от исихазма идеи се изразили в действия, които на практика създали условията за онова културно сътрудничество между ромеи и българи, което представлява един от съществените елементи на т.нар. византийско-славянска цивилизация” (20).

По традиция, свързана с архетипа пещера, Парорийската манастирска лавра е била изградена “в самата Месомилска пещера”. Този факт при всички опити за локализацията на исихастката обител е бил подценяван. Известно е, че такива пещери се образуват преди всичко в мраморни или варовити скали с карбонатен химически състав. В магмените и метаморфни скали, които се срещат в предпологаемите места Странджа, Сакар, Манастирските височини, Бакаджиците и др. при търсенето на обителта, такива пещери могат да се образуват.

Друг важен факт, освен мястото където преминава на границата между Византия и България, е голямото “Рибно езеро”, подарено от цар Иван Александър на исихасткия манастир в Парория. Този български цар по молба на Теодосий Търновски дава средства за изграждане в обителта на крепостен пирг (“стълб”). Покровителят на исихазма цар Иван Александър също така дава средства за построяването на Голямата лавра, т.е. църквата с монашеските килии.

НОМИНАЛ	Лице	Опако
1 AR плоски ядра		
2 AE плоски ядра		
3 AE схифата		
О Б Щ О		

Цар Иван Александър. Търново.
1. Сребърно монетосечене.
2–3. Медно монетосечене
с корубести и плоски ядра.

2.2. Онтология на истината в исихазма

Тъй като основните богословски и философски проблеми на исихазма се отнасят до истините за Бога като Върховно метафизическо Начало, то в много отношения въпросите и отговорите на догматическото богословие и философията на исихазма съвпадат. Особено важно е да се подчертае подценяваната досега връзка между християнския неоплатонизъм и исихазма. Известно е, че обикновеният неоплатонизъм, преди да бъде християнизиран, се основава на триадата Едно – Ум – Космическа Душа. В последователността на излъчването на тази триада при неоплатонизма Едното се проявява като Отец, а Умът – като Син. Третият елемент от триадата опосредства “връзката” между материята и безкрайната непознаваема Божествена същност. При християнския неоплатонизъм, отстояван най-често в съчиненията на светите отци, основната триада е Бог–Отец, Бог–Син, Бог–Свети Дух. Бог Син се схваща още като Логос. Понятието за пръв път е въведено от Хераклит. В Логоса (Словото) възникват образците, ейдосите, парадигмите, архетиповете на битието и мисленето. Платоновият свят на идеите (ейдосите) е заедно с това свят на Истината и съответства на разумната част на космическата Душа. В християнския неоплатонизъм истината се поражда най-напред в Светия Дух, а след това в метафизичната йерархия на нетленното духовно битие. Важно място в исихастката онтология заемат божествените енергии на истинното битие като Умове и ангелски чинове.

Исихастите защитават идеята за несътворената Таворска светлина, т.е. преображението на Исус Христос на планината Тавор е изява на нетленните енергии, характеризиращи Божието битие. Всъщност спорът на исихастите с варлаамитите в крайна сметка се отнася до проблемите на онтологията и метафизиката на битието. Варлаамитите твърдят, че Бог Син Исус Христос се явил в обикновена природна светлина на планината Тавор. Упражняването на Исусовата молитва от исихастите следва да се схваща в контекста на несътворените енергии, които всъщност са Логосни енергии. Исусовата молитва е Умна молитва. Чрез нея исихастите в Парория, в Кефаларево и в манастира “Света Троица” са постигали концентрирането на ума в Божествения Логос. Това е умозрение, съзercание на Божието битие и неговите ейдоси. Подобно съзercание е свързано с постигането на духовна радост, която идва от УМА и която пречиства душата и тялото. Така човек става център на изява на несътворената светлина, подобно на тази, отбелязана в житието на св. Теодосий Търновски. Именно тя е “духовно съкровище”.

Друго важно съответствие между християнския неоплатонизъм, предшестваш исихазма, и езическия неоплатонизъм е духовната практика за съзercаване и постигане на единение с Бога. В обикновения неоплатонизъм тази практика се нарича теургия. Аналогична практика има и в исихазма, само че тук основна роля играе Исус Христос като Бог Син (Слово).

2.3. Основни особености на исихасткия онтологичен модел

В исихасткото учение се приема наличието на непознаваема същност (Усиа). Същността на всички същности е Бог. От тази гледна точка същността на всяко нещо обуславя неговото битие. Затова исихастката философия е насочена към познаване същността на нещата и чрез нея – на техните явления. За исихазма следователно познанието е не от явлението към същността, а от същността към явлението. Макар и непознаваем Бог може да бъде познат чрез неговите действия (несътворените енергии), които придават битие на Небесния (Ангелския) свят, а последния от своя страна придава битие на видимата природа. Душата е същността на човека и същевременно ейдос (форма) на неговото тяло. Душата придава своята ентелехия на тялото.

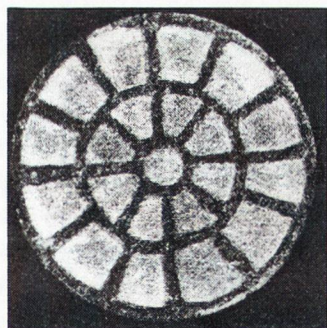

Колелото на живота

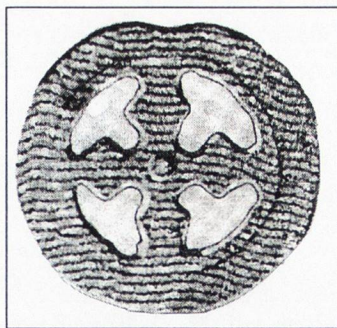
Бог е “неуловим” в понятията и категориите на разсъдъка и разума. Въпреки това в исихасткия духовен живот е налице високо абстрактна диалектика, основаваща се на катафатическата и апофатическата съзерцателност. Последните се отнасят до същността на Бога, Който се утвърждава не само чрез изтъкването на Неговите състояния, но и чрез “отрицание”, т.е. утвърждаване на това, което е Божествено. Битието на Бога е непознаваемо, но то може да се съзерцава. Исихастите в своята теория и праксис установяват една онтичност между Бога и човека. Съзерцаващият може да получи битието не чрез явленията, а чрез неговата същност. Именно затова исихастите поставят на първо място вътрешната философия, а не външната. Творческата дейност на исихазма (подобно на неоплатонизма) се осъществява чрез съзерцанието на Бога. Истинната творческа дейност на човека е невъзможна без съзерцаването на Бога. Това всъщност е критерий за истинното творчество и научността на философията (като метафизика).

Тъй като Бог, макар и недостижим, е достъпен за съзерцанието, то исихастите ясно разграничават диалектиката на знаещото незнание и незнаещото знание. Знаещото незнание се поражда в съзерцанието, където битието се постига в неговата същност, а незнаещото знание е лишено от съзерцателната онтичност, свързана с битието на Бога.

Друг важен проблем в исихазма е Истината. Бог е Истина. Исихастът схваща Истината като битие и битието като Истина. Именно в контекста на тази диалектика Светата Троица се съзерцава като истинно битие и битието като Истина.

Колелото на живота като
символична значка на
воин от Първата
българско държава

Праисторическо бронзово
колело на живота от
Аладжа Хююк

По отношение на сътвореното битие исихастите приемат креационизма. Преди да сътвори света Бог сътворява нищото и чрез Своето Всеомогъщество Той извежда от нищото всичко. Именно така произлизат качествата на конкретните неща. Когато качествата изчезнат, от нещата остава нищо. От тази гледна точка за материята може да се говори като за нищо. Нищото е материята. Качествата на материалните неща произлизат от нищото и след изчезването на тези неща техните качества отново се връщат в нищото. Така чрез нищото Бог държи в ръката Си всички качества в света.

Душата като ейдос на човека, създаден от Логоса (Словото), исихастите тълкуват като Бог в материята. Душата е родово понятие на Логоса. Връзката между Логоса (Словото) и човешката душа е диалектична тъй като отношенията се реализират чрез вид и род. (Логосъг е род без вид.) Всъщност това са формите на мислене, характерни за Божествения Ум. С тях е свързана и исихастката Умна молитва.

За исихаста вярата е езиково неизразима, но чрез нея се постига истинното битие на Ума. Умната молитва приобщава исихаста към Бог Слово. Чрез вярата се преодоляват ограниченията на човешкия разум. Посредством "очите" на вярата се постигат Божествените Истини. Бог се съзерцава като истина на вярата и като отрицание на съмнението. Исихастъг гледа на съмнението със съмнение и търси вярата в Бога. Монахъг съзерцава Бог като Мъдрост чрез тайнството на вярата и така се поражда Любомъдрието.

В исихастката онтология важно място заема въпросът за обновеното битие. Чрез Царството Небесно, чийто символ е кръстът, според исихастите се спасява целият свят от тление. Парадигмите, образците, формите на организация в битието са породени в Духа на Истината – Бог-Син като Логос, Върховен Ум. Той твори, съзерцавайки Бог-Отец, Бог-Отец, Бог-Син и Бог-Свети Дух са равнопоставени в исихазма и са единосъщни, т.е. в исихасткото учение централно място заема Единосъщната Света Троица. За исихаста Единосъщната Света Троица е Свръхживот, Свръхкрасота, Свръхблаго, Свръхпремъдрост, Свръхбитие и Свръхсъщност.

Като единично проявление на Едно душата е несъставна и неразрушима. Исихастите виждат разликата между чувствените и Умните родове. Първите непрестанно се разпадат, а вторите са единни и същностни форми на битие и мислене. Същността на една вещь не е в самата нея, а в нейния Ум. За исихаста Любомъдрието изразява (ейдосите) формите на съществуващото. А ейдос на самите ейдоси е несътвореното сияние на Съществуващото. Битието и мисленето за исихаста започват с Божествените Имена. В исихастката метафизика несътворените енергии носят логически, онтологически и граматически конотации. Без словесния еквивалент на несътворените енергии днес философският език е немислим. Но исихазмът носи и една сакрална виталност. Божествените Имена са “мост” между съществуващото въобще и насыщното. Божествените Имена изразяват прехода от съществуващото въобще към единичното. Казано метафорично, Имената са мяра. Затова исихасткият език е език на свещеното. Божествените Имена истинно утвърждават съществуващото, т.е. неговия смисъл.

Тъй като другото лице на Единосъщната Света Троица е Любов, то старото разбиране за философията като любов към мъдростта от исихастите се схваща като любов към Бога. За исихастите най-висшата философия е любовта към Бога. Именно тази философия е вътрешна и тя не се нуждае от представянето ѝ чрез текст. Тази философия се съпреживява чрез съзерцаването на Божествените ейдоси (форми). За да се достигне вътрешната философия исихастите в Парорийската обител са осъществявали следните степени в техния начин на живот:

1. Послушание (упакой) Упакое.
2. Действие (praxis).
3. Знание (theoria).

Исихастката вътрешна философия обръща специално внимание на логосната първооснова на човешката душа. В нея се корени стремежът на исихаста за постигане на първоначалното съвършенство, което е притежавал Адам като “образ и подобие”, ейдос на Този, Който го е създал. А самата душа е божествена и непротяжна.

Битието на Бог Отец в Единосъщната Света Троица прониква във всичко и навсякъде. То е в точката, която няма пространствени измерения, от него произлиза самата пространствено-времева безкрайност. Той е Вседържител чрез Своята безкрайна сила, постигана както чрез свободата, така и чрез необходимостта. Безкрайността придобива битие посредством Божията сила, която е Мъдрост. Заедно със Сина и Светия Дух Бог Отец е Творец на Небето, а посредством нищото и на Земята (сетивната Вселена).

Исихасткото учение различава две форми на битието: видима и невидима. Видимата страна на битието е сътворена опосредствено чрез невидимата. Божествените образци на нещата (парадигми) се опосредстват от Единия Господ Исус Христос, Сина Божи, Единородния. Той е роден от Отца преди всички векове, т.е. като Единосъщен с Отца Бог Син е вечен Логос, Истина и вечен Живот. Тъй като Бог Син е извън времето, т.е. извън вековете, времето на сътвореното битие е подвижен образ на вечността. Времето като число на всяко видимо движение съдържа своите образци в предвечното битие на Бог Син, Който е светлина от светлина, истински (несътворен) Бог от истински Бог, истинно битие на битието като Истина. Логосът (Словото) е “роден”, “несътворен”, Единосъщен с Отца, чрез Когото всичко е станало, пряко или косвено.

За да обнови деградиралото битие на човеците поради първородния грях, Логосът (Словото) слиза от небесното битие и се възплъщава чрез Светия Дух и Дева Мария, и става човек. Както Адам положи началото на падението на човечеството, така и Логосът (Словото) положи началото на спасението на човечеството. Според исихастите Логосът (Иисус Христос) чрез своята смърт, която отменя всички старозаветни (и според Тората) кървави жертвоприношения на хора и животни, побеждава смъртта.

Творческата роля на третата ипостаса – Светият Дух, при създаването на битието намира потвърждение и в участието на Бог при опредметяването на Логоса в човешка плът. Според исихастите божествената и човешка природа на Иисус Христос се съотнасят по един диалектичен начин – слитно и неслитно. Потомците на първия братоубиец Каин, на които е дадена власт над човечеството, не са в състояние да се примирят с Божествения Логос и Го осъждат на смърт.

Като човек Бог Син умира, но като Бог Той възкръсва, заедно със своята богочовешка природа. Полага се началото на възкресяването на тленното човешко битие в нетленно. Осъденият на смърт от еврейските първосвещеници Бог Син е предаден на Пилат, за да осъществи убийството. Мръсното дело на първосвещениците извършва Пилат Понтийски и затова си измива ръцете. В света на мъртвите богочовекът Иисус Христос (заедно с Неговата човешка душа) пребивава три дни и възкръсва. С това Той прокарва пътя към възкресението на човечеството. Ето защо исихастите съзнават, че носят върху себе си в пустинното уединение великата мисия на човечеството – избавлението от смъртта. Това мотивира техния аскетичен начин на живот, “умъртвяването” на плътта и възвисяването на човешкия дух до безсмъртието.

Особено важно място отделят исихастите на Божественото битие, изявено чрез Светия Дух, Господа, животворящия. Светият Дух поражда живота, Той твори Вселената и във Вселената. Светият Дух животвори човешката природа и чрез него християнинът се ражда отново по Дух, но това раждане е небесно, т.е. нетленно, а не земно.

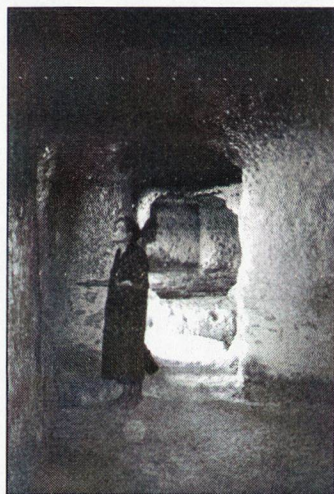
Изключително голямо значение има схващането на исихастите, че Светият Дух изхожда от Отца и поради това Той е равнопоставен на Отца. В своето богословие и християнска философия те славят творческото могъщество на Светия Дух наравно с Отца и Сина. Исихастите предполагат, че този Дух е “говорил” чрез несътворените енергии. Св. Климент Александрийски (роден в Атина II в., чийто учител е известният философ Пантен) обаче е на мнение, че поради злата природа на мойсеевия народ Бог се е отказал да запише нравствения закон в техния разум. Той е извършил това в разума на древногръцките философи. Поради това древногръцката

философия е резултат от Божията благодат на Светия Дух. Ето защо на нейна основа възниква християнската философия и догматическото богословие.

За исихастите Църквата е тялото Христово, т.е. Логосът. Тя е Царството Небесно на Земята, пътя, по който човекът преминава от тление в нетление. Самият богослужебен храм, изграден в пещера или не, е корабът чрез който човек преплува през житейските бури, за да достигне спасителния бряг на нетленното Царство Небесно, т.е. нетленното битие. Пещерата при исихастите е архетип (образец, ейдос). В пещерата се ражда Иисус Христос. Пещерата – това е видимият космос. Според Платоновия онтологичен модел пещерата е сътвореното битие, в което пребивава човекът. Чрез своите сетива той е привързан към това битие като с вериги още от своето раждане, а душата е в тъмница. Иисус Христос, след като умира на кръста (модел на Вселената), е погребан в пещера, за да възкръсне. Човешката душа е погребана в пещерата (тъмницата) на тялото според Платон. Светлината в пещерата на Платон е Логосът на умопостигаемия свят. Ето защо св. Григорий Синаит още в Синай обитава пещера. В Парория той също намира пещера, за да я превърне в център на своята обител и да създаде в нея богослужебен храм. Св. Евтимий също избира пещера, полагайки началото на своята книжовна школа. Това става през 1371 г., която се счита за начало на Великотърновския университет.

Тайнството кръщение исихастите свързват с раждането на човек по Дух, но този път не от земното, а чрез небесното. Раждането от Небесното битие, т.е. превръщането на човека като част от Небесното нетленно битие, естествено се схваща и като критерий за опрощаване на първородния грях (и свързаните с него грехове). Исихастката теория и практика има за основен мотив възкресението на мъртвите (което, както отбелязахме, започва с Богочовека Иисус Христос, който приема теосис на планината Тавор).

Скална църква
при с. Кан Крум

2.4. *Онтология на православно-християнското домостроителство*

В основата на идеята за домостроителството се намира схващането, че Словото (Бог) става човек, за да обожестви човека. Пътят на домостроителството, коригиращо повредеността на човека и битието, се открива чрез земното въплъщение на Бог Син. Той е една от трите ипостаси на Светата Троица, която е непостижим и безначален Бог с три лица. В себе си Той концентрира всички сили на целокупното битие. В своето вечно съществуване Бог е недостъпен за непосредствено познание дори от съворените от Него същности. Той стои по-високо от всяка мисъл, но включва в Себе Си и обгръща всички мисли. За Бога можем да знаем, че Той е вечно Съществуващият и не бива да се смесва с нищо от това, което Той поражда. Всяка същност, създадена от Бога като начало на движението във Вселената, носи в себе си и своя предел, за разлика от Своя Създател, който е безпределен. Макар и да създава света, на Бог следва да се гледа и като на възможност. Той е създаваща свръхсила и свръхсъщност. Като ненадмината по Своето могъщество Първооснова Той е в безкрайно състояние, превъзхождащо всяко действие (което чрез времето е ограничено с число). Християнската онтология допуска два вида битие. Битието на Бога, т.е. Истинското Битие и създаденото (съвореното) битие. Тук пантеизмът е невъзможен, тъй като Истинското Битие и създаденото не се свързват едно с друго, макар Бог да обгръща всичко. Едното Битие (Бог) се характеризира с вечността (Вечно-Съществуващият), а другото – с времето.

Макар и Непознаваем, за Бога се съди чрез Неговите ипостаси Бог Отец, Бог Син и Бог Свети Дух, а така също чрез свръхестественото Откровение (Свещените Писания) и естественото Откровение (природата). Поради това естественауричното знание следва да се отнесе към християнската онтология – науката за съвореното битие. Науката изучава същностните логоси на нещата, благодарение на които те съществуват. Само като Творец Бог е начало, но е извън времето. Поради това Той изпраща Своя Първороден Син, за да не би някоя душа да погине, след като е пленена от греха и злото.

Вечносъществуващият Бог е “Слънце на правдата” (Мал. 4:2), което озарява с лъчите на Своята Благодост всичко. Стремящата се

към Благото душа става обиталище на Бога. Всяка душа съдържа в себе си свои логоси. Чрез смирението човек е в състояние да укроти всяко зло в себе си. Изпълнението на новозаветните заповеди, изискващо благодат и кротост, е условие за съединяването на човешката душа със Словото като Бог Син. Заедно с това тя придобива по благодат Премъдрост. Постигането на дадена истинна добродетел разкрива нейната безначалност във времето. Светостта на светиите, и безсмъртието са възможни благодарение на Бога.

Възкресението на Иисус Христос има пряко отношение към целта на битието, която определя неговия смисъл. Удостоената с благодатта на Бога душа превишава ценността на творението. Спасеният в резултат от Христовата саможертва получава съвършенство в Бога и поради това по своята ценност стои по-високо от всички сетивни светове. Този, който не е в състояние да се издигне над Старозаветния закон, той не е в състояние да приеме Истината и съответно възплътения Бог Син.

Сътворението на света става чрез деятелно любовмъдрие. Това обстоятелство поставя християнското богословие, онтология и метафизика в единство. Те са три аспекта на едно и също нещо. Към предмета на богословието следва да се отнесе и умопостигаемата природа на нетелесните същества в творението. С умозрителното съзерцание е свързана Премъдростта като предмет на богословието и онтологията. Бог Син иска човек да бъде властелин на своя ум. Според християнското домостроителство нарушеното достойнство на човека се възстановява посредством Любовта. Достигането на Бога се осъществява от този, който е възвисил себе си до толкова чисто съзерцание, което превишава всяко мислене.

Чрез кръщението в Иисус Христос и Светия Дух човек получава нетленна плът, т.е. е роден по Дух. Посредством богоугодни дела той трябва да достигне до оправдание пред съда след възкресението на мъртвите (приготвено за всички). Евангелието символизира благодатта на бъдещия век. Тогава ще се живее според закона на Новия Завет. Старият Завет има смисъл като предобраз на Новия Завет. Старозаветният модел със своята алегоричност символизира плътта на човека, а Евангелието е разумната душа на Новия Живот. Всички тези проблеми се отнасят до християнската философия на исихазма като Любовмъдрие.

2.5. Исай Серски и метафизиката на българския исихазъм

Данни за живота на Исай Серски (XIV в.) се съдържат в неговото житие, написано от скромнен християнски автор, който не си е оставил името. Според житието Исай Серски е “роден и възпитан в сръбската страна”. Исай Серски става монах в Осоговския манастир, откъдето заминава за Хилендар. След смъртта на неговия старец Арсений Исай Серски напуска този манастир и се заселва в манастира “Св. Павел”, а по-късно пребивава в руския манастир “Св. Пантелеймон”. Той има заслуга за обновяването на този манастир. Той е един от малкото монаси, за които се знае, че поддържа лични контакти с крал Стефан Душан, “с царица Елена” (сестра на българския цар Иван-Александър), с вселенския патриарх в Цариград, с митрополита на гр. Сяр.

3. Грамота на цар Иван Асен II, дадена през 1230 г. на Светогорския манастир “Ватопед”

+ Благоизволи царство ми да дари на светия манастир на пресветата Богородица, наричана Ватопедска, който се намира на Света гора, селото, наречено Семалто, което лежи в Серска област, така щото това село заедно с людете и с всичките му правдини и стаси, и притежания, и доход да го владее и обладава този честен манастир със самовластна и неотемлива власт, докато живее царството ми. А изпрацаните от царството ми по всички времена, за да приемат дан и да вършат всякакви работи на царството ми, практори, сиреч севасти, дуки, катепани, десеткари, псари, апокрисиари, аподохатори и другите останали от малки до големи, никой от тях да няма власт да влезе, съвсем ни нога да поставя в метоха на този свет манастир, нито да пише, нито дан да взема, нито комод, нито митата, нито аподохия, нито вино, нито хляб, нито зоб, нито десътък, нито да зове на ангария людете за каквато и да било работа на царството ми – нито самите тях, нито техните коне, нито техните волове, нито ослите им. Но всички люде на този манастир да имат всякаква пълна свобода и да владее [над тях] сегашният честен и христолюбив игумен Доситей и честните и христолюбиви игумени след него. А дан, комод и

арико, и ангария, и другите останали налози според закона на царството ми – всичко това тези люде да дават и отработват на този свети манастир и никои друг да не се бърка. Който нещо им напакости, голям гняв ще изпита от царството ми... месец април...

+ Асен цар на българите и гърците +

Ив. Дуйчев. Из Старата българска книжнина.

Т. II. С., 1944, с. 41–42.

Известно време Исай Серски пребивава в Русия (21). Интензивното творчество на Исай Серски се отнася към втората половина на XIV в. в Света гора. За българската философия е важен фактът, че той превежда съчиненията на Дионисий (Псевдо) Ареопагит. Поради християнския неоплатонизъм този период придобива широка популярност в ръкописната традиция. Досега преводът е известен в 78 славянски преписа (22), най-ранните от тях са от XV в. Това е един особено важен показател за средновековната философска култура на българите и равнището на исихастското Любомъдрие.

С Исай Серски (23) се свързва и един препис на Служебник от 1346/1347 г. Щепомним, че исайският превод на Ареопагитския корпус е осъществен по настояване на серския митрополит Теодосий, който също осъзнава значението на Дионисий (Псевдо) Ареопагит за православната църква. Както е известно, съчиненията на Дионисий (Псевдо)Ареопагит включват пет части: “За Небесната йерархия”, “За църковната йерархия”, “За Божествените Имена”, “За мистичното богословие” и цикъл от десет послания. Всичките тези съчинения са в традициите на християнския неоплатонизъм. Ареопагитиките представят философската концепция за образа и образното познание. Този християнски неоплатонизъм играе основна роля в богословските и естетическите възгледи на православната теология и свързаният с нея исихазъм.

Самото богословско схващане за исихазма поражда необходимостта от пълен превод през XIV в. Известно е, че Търновският исихазъм се основава на св. Дионисий Ареопагит (24). Преводът на Ареопагитиките предполага много добра философска и богословска подготовка на Исай Серски, а също и детайлно познаване на гръцкия

език. Преводът е съпроводен от предисловие, което придобива изключителна важност поради съдържащите се в него исторически данни. В първата му част Исай Серски споменава, че се е занимавал и с други преводи преди това и изразява разбиранията си за естетическата стойност на езика. Това предпоставя метафизическото отношение към словото. Втората част представя разгрома на Вълкашин и Углеш от турската войска край Чирмен (1371 г.) – времето, когато е създадена Търновската книжовна школа. Исай осъзнава ясно последствията от настъпващия поробител. Долавят се и предчувствия за трагичната съдба на българската църква и Трети Рим.

Исаевото летописно описание се доближава до спецификата на приписките. То притежава художествени достойнства, разкриващи едно метафизично майсторско владееие на богословския изказ. Показателно е, че посредством тайнопис преводачът съобщава името си (Исаia) и годината на завършването на превода – 1371. Преводът на Ареопагитиките изцяло не е издаден, но предисловието към него е многократно публикувано.

Метафизиката на исихазма е неговият органон.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пространно житие на Теодосий Търновски от патриарх Калист. – В: Стара българска литература. Том четвърти. Житиеписни творби. (Съст. Кл. Иванова). С., 1986, с. 443–444.

2. **Робов, М.** Подглазурен монограм на Теодосий Търновски от Килифаревския манастир. – В: Търновска книжовна школа. Том 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26–28 септември 1994, с. 517–522.

3. **Патриарх Евтимий.** Съчинения. С., 1990.

4. **Дончева-Панайотова, Н.** Към теорията и практиката на стила “плетение словес” в произведенията на писателите от Търновската книжовна школа. – В: Търновска книжовна школа. Том 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа. Седми международен симпозиум. Велико Търново, 8–10 октомври 1999. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2002, с. 19–33. **Н. Дончева-Панайотова.** Словото на Григорий Цамблак за митрополит Киприан. В. Търново. ПИК, 1995.

5. **Данков, Е.** Търновския исихазъм в историята на българската философия. – В: СУБ и развитието на науката и висшето образование. Том 1. Съюз на учените в България – клон В. Търново. В. Търново, 2005, с. 62–67.

6. **Данков, Е.** Метафизика на исихазма. Християнската философия в традициите на Търновската книжовна школа. Т. I. С., Образование, 1999, 344 с.; Любомъдрие. Том VII. Архив за българска философска култура. Archiv für bulgarische philosophische Kultur. Band VII. В. Търново, Астартa, 2002, 234 с.; Любомъдрие. Том VIII. Архив за българска философска култура. Archiv für bulgarische philosophische Kultur. Band VIII. В. Търново, Фабер, 2002, 240 с.

7. **Кенанов, Д.** Старецът Йоан и словата на авва Доротея – от Агон и Търновград до Киев, Вилнюс и Москва. – В: Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа. Седми международен симпозиум. Велико Търново, 8–10 октомври 1999. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2002, с. 55–65.

8. **Василев, Й.** Философията на природата като теология на естественото откровение. – Възраждане, списание за религия, история и литература. Пловдив, Год. IV, 2004, кн. 1, с. 38–43.

9. Вж. **Данкова, Р.** Кръглите годишници на българското битие в контекста на дванадесетте дома на Слънцето през 2003 г. – Ави-тохол (София), 2003, кн. 24, с. 7; **Р. Данкова.** Философия на културата. Първооснови на културното битие. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2001, 340 с.; **Р. Данкова.** Категориалните схващания за ума и разума и тяхното разбиране в Търновската книжовна школа. В: Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа. Седми международен симпозиум. Велико Търново, 8–10 октомври 1999 г. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2002, с. 717–725.

* Тук ще напомня, че от 1978 до 1989 г. съм живял на ул. “Теодосий Търновски”, която е в съседство със самия Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”. В близост се намира скит на преп. Теодосий Търновски в Света гора, търновска, където сега е Великотърновският университет “Св. св. Кирил и Методий”. Към 1360 г. цар Иван Александър изпитва особена несигурност и поради това желае исихастът Теодосий да не го напуска като е вярвал, че носителят на небесното битие ще помогне на царството му да не падне (Сравни Житие на преп. Теодосий, XXIV, с. 5–6).

С бившия викариен епископ Иларион Траянополски имахме намерение, още веднага след 10 ноември 1989 г. да се сложи паметна плоча с православен кръст на мястото на скита. Такъв обаче и до днес не е поставен, въпреки многократните обещания на политическите сили във В. Търново. Този скит е използван най-интезивно от преп. Теодосий Търновски по време на църковните

антиеретически събори, отбелязани в Житието на преп Теодосий Търновски от Константинополския (Вселенски) Патриарх Калист. Това касае и идеята за Трети Рим.

10. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб, 1898 (Репр. с увод от И. Дуйчев: Лондон, 1972), с. 484, 486.

11. **Радев, Р.** Предговор. В кн.: **Е. Данков.** Метафизика на исихазма. Християнската философия в традициите на Търновската книжовна школа. Т. I. С., Изд. Образование, 1999, с. 7–11.

12. **Данков, Е.** Седми международен симпозиум “Търновска книжовна школа”. – Философия, Год. VIII, 1999, № 6, с. 57–59; **Данков, Е.** Метафизиката на исихастката християнска философия. – Демократически преглед (София), Зима 1998/99, книга 38, с. 502–511.

13. **Радченко, К.** Религиозно и литературно движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898.

14. **Данков, Е.** Св. Дионисий (Псевдо) Ареопагит и проблемът за метафизиката на небесната йерархия в Търновската книжовна школа. В: Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа. Седми международен симпозиум. Велико Търново, 8–10 октомври 1999 г. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2002, с. 825–838.

15. **Андреев, Й.** Средновековна Парория и манастирът на Григорий Синаит (въпроси на локализацията). – Епохи, 1992, № 2; **Вж. Ангелов, С.** Търновският книжовник Дионисий Дивний. – Ст. Л., 7, 1980, 54–62.

16. **Андреев, Й.** Средновековна Парория и манастирът на Григорий Синаит (въпроси на локализацията). Епохи. 1992, № 2, с. 18.

17. **Радченко, К.** Религиозно и литературно движение в Болгарии в эпоху перед турецком завоевании. Киев. 1898, с. 69.

18. **Хубанчев, А.** Религиозно-философски възгледи на св. Патриарх Евтимий Търновски. Годишник на Духовната академия “Св. Кл. Охридски”. С., 1986, с. 199.

19. **Андреев, Й.** Цит. съч., с. 18.

20. Пак там.

21. **Яцимирский, А.** Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I, Сб. ОРЯС, 48, 1921, с. 142–145.

22. **Востоков, А.** Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея. СПб, 1842, с. 161–163.

23. Павлов, П., В. Грудков. Св. Исая Серски и неговото житие. – ПКШ. Т. 5, 2001, с. 283–294.

24. Станчев, К. Концепцията на Псевдо-Дионисий Ареопагит за образното познание и нейното разпространение в средновековна България. – Ст. Л., 3, 1978, с. 62–76; Ареопагитският корпус в превода на Исая Серски. Археографски бележки. – В: Археографски прилози, 3, 1981, с. 145–152.

Църковният храм на Гложенския манастир
“Св. Георги Победоносец”.
Украсата е повлияна от неоисихазма

**Б. Семиозисът на Службата за преподобния Теодосий
Търновски и нейната културна функция
(Към духовната култура
на Българското възраждане)**

Росина Данкова

*Нищо не предпочитай пред учеността и
добродетелта – те единствено представляват
собственост на оня, който ги притежава*

Св. Григорий Богослов

Преподобният Теодосий Търновски е образец за утвърждаване на исихазма и свързаното с него висше нравствено истинно богослужение. Затова естествено и неговият живот става пример за монасите-исихасти, които го следват като духовен учител. Службата за преп. Теодосий Търновски от йеросхимонах Спиридон Габровски е израз не само на памет и дълг към свещенослужението на преп. Теодосий Търновски, но тя отстоява богословските традиции в литургията на неоисихазма като *душевен път към истината и теосиса*. Монахът-исихаст приема Божията благодат на несътворените (умни) енергии като свое призвание, но счита, че трябва да запази свещено безмълвие относно Св. Троица като върховно Благо на своята личност. Ето защо още в началото щепомним, че животът и книжовната дейност на йеросхимонах Спиридон Габровски (+ –1822) (известен още като Спиридон Рилски) дълго време остават непроучени, тъй като сам той, верен на исихастките безмълвни традиции, се стреми да прослави *духа на Истината*, а не своята личност. Като неоисихаст йеросхимонах Спиридон Габровски продължава да следва и *Завета на св. Иван Рилски*: “Нито пък търсете да бъдете познавани и обичани от земните царе и князе... Не търсете първенство и началство... а молитвата: “Господи, Иисусе, Христе, Сине Божий, помилуй мене грешния” да бъде постоянно в устата ви, както и в ума ви – споменът за смъртта” (Заветът на св. Иван Рилски. Из архивното наследство на Иван Дуйчев. С., 2000, с. 64, 65, 67). Интересно е дапомним, че св. Иван Рилски нарича своите братя “*чедца*”. Така се обръща с любов към братята си и старецът

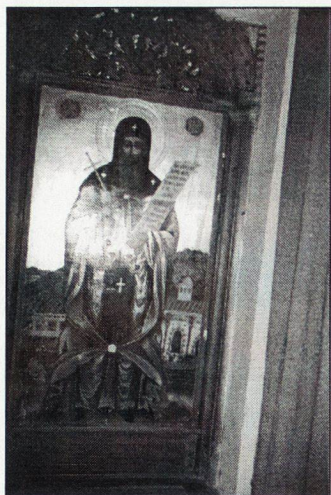
Иоан в “Кратка повест за антихриста” на Вл. Соловьев (Вж. Късичка повест за антихриста. – В: Библиотека, приложение на Църковен вестник, 1901, кн. I и II; вж. също: Р. Данкова. Първото представяне на Владимир Соловьев у нас. В: Вл. Соловьев. Кратка повест за антихриста. Три речи в памет на Достоевски. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 1994, с. 105–109).

Макар и оскъдни, сведенията за живота на йеросхимонах Спиридон Габровски сочат, че той е роден в Габрово. През 1792 г. в гр. Нямц завършва “История во кратце о болгарском народе словенском”. Бил е в Рилския манастир и настоятел на Илинския скит в Света гора (1815 г.). Ще отбележим, че йеросхимонах Спиридон Габровски, като последовател на преп. Теодосий Търновски, приема доктрината на Трети Рим, чиито символи намират израз в църковната и монетната иконография. Спиридон Габровски се счита като ученик на Паисий Величковски, но всъщност отстоява **българските исихастки традиции като висша ценност**. Именно в “Поучение о умном делании”, написано в исихастките традиции, йеросхимонах Спиридон Габровски ги утвърждава като метафизична аскеза. Българският книжовник се вписва с висока интелектуална дейност, начетеност и историографски принос във възрожденската ни култура (1). Той открива житието на Теодосий Търновски от патриарх Калист в Рилския манастир.

Като неосихаст йеросхимонах Спиридон Габровски отстоява със строг обет чистотата на вярата и нейната истинност чрез *Умната молитва*. Като метафизично битие на Логоса (Словото). Затова умът битийства в Бога чрез истината. Тази молитва има за цел да постигне *съ-битие на ума в Божията Благо-дат и любовъдрието като въгрешна философия*. В “Поучение о умном делании” йеросхимонах Спиридон се позовава на светите отци: Йоан Дамаскин, Теофилакт, Теодорит, Симеон Дивногорец и др.

Службата за преп. Теодосий Търновски превъплъщава метафизически не само живота и дейността на светеца, но чрез нея се възпроизвежда метабитието на този български светец. Ето защо тя има определено историческо и метафизическо битие в българската културна история, присъства в нея като Завет за тези, които преоткриват своята идентичност в чистота на духовното метабитие като литургичен семиозис, възхождащ към върховното Благо.

1. Литургичният семиозис и човешката екзистенция

В Увода към “Служба на Теодосий Търновски” йеросхимонах Спиридон Габровски пише: “Нека да знаеш, възлюбени читателю, за преподобния отец Теодосий!... Удивително нещо виждаме тук: Другородните гърци приели този преподобен сред светците, а сънародниците му българи го оставили в забора и паметта му не празнували. О, тъмнина! О, слепота българска!... цяла България трябва паметта му да празнува и да го почита. Затова като видях това безумие, аз дръзнах и съставих достойна за паметта му служба. И ако се намери

някой богоначинател, нека чества паметта му и, мисля си, че трудът ми няма да е напразен” (2). Дано бъде така!

Семиозисът на тази православна литургия* разкрива пълнотата и преизобилието на вътрешната дълбока връзка на искрено вярващия с Бога. Думата **литургия** първоначално означава *благодарително и общополезно служение* (и свързаните с него функции), всяко обществено служение и народно дело изобщо. Тя обуславя специално извършване на свещеническо богослужебно действие или свещенодействие (3). Свещенодействията изразяват жизнена потребност от Бога, благодарност, поклонение, съзерцателна почит към Него. Богочитанието трябва да бъде достойно, разбираемо, естествено и свещено. Символиката насочва човека (чрез символи и знаци) към свръхестественото (4) и неговия **семиозис**. Много от тълкуванията на светите отци и учители на Църквата разкриват метафизично истинния самоотвержен път на душата, жадуваща безсмъртието като истинен живот. Както тялото диша въздуха, така и душата се нуждае в своя живот от истината като битие и като мислене.

* Става дума за православната литургия, чийто частен случай е Служба за преподобния Теодосий Търновски в исихастките традиции, написана от неосихаста Спиридон Габровски.

Още св. Василий Велики отбелязва, че верният на истината се очиства от всяка скверност на духа и плътта и “твори светост” (Св. Василий Велики. Духовни бисери, с. 123). Посредством литургията вярващият придобива битие в богочовешкия литургичен семиозис като висша нравственост. Службата на преп. Теодосий Търновски (чието успение се празнува от българската православна църква на 27 ноември) обуславя *съ-битие на вярващия в Бога посредством битието на светителя*. Тя възпитава и утвърждава духовните добродетели, притежавани от преп. Т. Търновски, и е стимул за духовен подвиг. По този начин се реализира стремежът към нравствено, духовно усъвършенстване и обожение, възплътено в живота на българския исихаст като висша цел. Вярващият е обхванат от священ трепет, чрез който се придобива и смирение. Придобиващият смирение придобива кротост”. Така той “преодолява противоположностите подбуди на агресивността и възжелението...” (Творения преподобного Максима Исповедника. Т. I–II, кн. 1. М., 1993/94, с. 217).

Службата за преп. Теодосий Търновски (5) обуславя божественото духовно пространство като битие на светителя, което се съпреживява като възжелена цел. **Литургията е свобода на избор да се следва образецът**. Тя има за цел получаване на Божието преизобилие и благодатно общение с Бога. Семиозисът на богослужебното действие възпроизвежда Небесната йерархия и божественото съзерцание в нея. Чрез семиозиса на православната литургия Службата за преп. Т. Търновски съхранява и утвърждава неговия истинен дух, изпълнен с Благодат и богопочитание. Преживявайки съзерцаваното (в семиозиса на литургичното време и пространство), вярващият приема благодатните дарове на Св. Дух като битие на преп. Т. Търновски. Той е назван **“истинен пастир”, “избран съсъд Божи”, “непреборими”, живял в “чистота и целомъдрие”, “светилниче словесный”** и т.н. В тази йерархия най-високо стои “Св. Троица” като върховно Благо.

В православието литургичният аспект на човешката екзистенция е съхранен в духовния опит на светиите като богоизбрани и благодатни. Ето защо “Службата на преп. Т. Търновски” е литургия-възпоминание и възхвала на един целесъобразен живот, който пребъдва в нас чрез неговото съ-преживяване. Тя става нов живот (ново битие) и обуславя висшите логосни цели на човешкия разум. Семиозисът

на литургичния живот полага спасението на душата като висша цел на човешкия разум, а свободата е битие на Истината (и истината-битие на свободата) в литургията. Съкровените тайни на човешкото битие, съдържащи се в *литургичния семиозис*, всъщност са смисъла и целта на неговата целесъобразна богообразност. В Службата за преп. Т. Търновски йеросхимонах Спиридон Габровски разкрива богоподобие на исихаста-монах чрез несътворените енергии като божествени Умове.

Истинната човешка идентичност се разкрива в метафизиката на *литургичния семиозис*. В този семиозис “Службата на преп. Т. Търновски” исторически разкрива и българската национална идентичност като богоподобна чрез житието на преп. Т. Търновски. Духовността, постигана в (и чрез) литургията за преп. Т. Търновски, е единство на теория и праксис като онтологично съ-битие на битието на българския исихаст. Литургията е семиотичното пространство на духовно-нравствения живот на преп. Т. Търновски, а чрез него и на приемания го като своя идентичност българин. Той придобива благодатна онтологична причастност към образа. При това преп. Теодосий Търновски е духовен наставник и учител на Св. Евтимий.

Чрез литургичния семиозис (в “Служба на преп. Т. Търновски”) йеросхимонах Спиридон Габровски напомня *историческото битие на българската духовност*, която не трябва да потъва в житейските земни проблеми и несгоди. Литургията за преп. Т. Търновски възпроизвежда исихасткото битие като освещение и обожение. Литур-

гичното обновление носи дълбокия смисъл на Благо-битието, което утвърждава преп. Т. Търновски в неговия исихастки подвиг. В този литургичен битиен контекст *нравствеността е екзистенцията на свободния дух, който има* висша цел Истината като битие.

Светиите са “особено избрани “съдове” на Божията благодат (2 Кор. 4:7) и служат за “утвърждаване и разпространение на царството Божие” (6). Те са наши застъпници пред Божия престол. **Преп. Теодосий Търновски със своя духовен пример става образец на богоподражание и богопочитание**, а литургията за преп. Теодосий Търновски възражда неговия живот – земното да служи на небесното.

Почитането на светиите в “православното богослужение се състои в припомняне на светия им живот и особено на **добродетелите**, с които те са се отличили” (7). Православното богослужение има за цел да обедини вярващите в Едно като цел на техния разумен живот и добродетелност. То възпитава в дух на Благо-дат и душевна хармония като въздейства **нравствено** и метафизически съзercателно.

2. Нравственото и сакралното в литургическия семиозис на небесното

В православната литургия като ценностен семиозис *нравствеността* заема особено важно място, тъй като тя е нагледно *битие на екзистенциалната действителност на човека*. Литургичният аспект на човешкото битие е *постоянен избор на Божественото добро като Благо-битие*. “Всяко духовно същество е по природа храм Божий, сътворен, за да възприеме в себе си славата Божия” (8).

Всеки, който внимателно следи литургията и нейния дълбок вътрешен семиозис, ще разбере своето истинно предназначение, цел и смисъл на живота. Божествената литургия е повторение на великия подвиг на любовта и Любомъдрието. Скърбейки за своя духовен първоизвор, човек съзercателно зове своя Отец. Тези, които се намират в тъмнина и са лишени от богопознание могат да съзнаят, че хармонията се въдворява само от Този, чиято същност е тя. Скърбящият зове непрестанно своя Отец. Безсилен е телесният човек сам да разбере великия език на Божието битие и да проумее нещо, за което трябва духовни усилия. Вярващите призовават Бог като

първопричина на своето битие, за да пребъде истината в тях. Вярващите вярват, че има Бог, а атеистите – че няма.

Ще напомним, че първата част в литургията на оглашените (проскомидията) съответства на първоначалния живот на Христос – раждане, детство и явяване в света. Втората ѝ част напомня за живота на Логоса (Христос) в света, където се огласява със Словото Истината. Както е известно, нейните четива се състоят от текстове на Апостола и Св. Евангелие, молитвословия с огласителен характер. В литургията прощението за мир е стъпка към Божието благоволение и душевна хармония. Литургията като път на душата към Бога обръща сърцето на моления се към съгласие с Бога и молението е съподчиняване земното на небесното, да пребъде надмощието на Божественото над човешкото. Великата ектения (ектения = удължавам) и в Службата за преп. Теодосий Търновски призовава богомолците към *душевен мир и Благо-разположение на духа* в името на Бог-Син – истината на човешкото битие. Ектениите се утвърждават в църковното песнопение през II в. Те биват 4 вида: *велика, малка, сугуба и просителна*. Великата ектения съдържа много прошения, всяко от които завършва с “Господи помилуй”. Съблюдавайки православния литургичен семиозис, йеросхимонах Спиридон Габровски вгражда в своята “Служба” ектении и антифони, за да подчертае величието на духа на преп. Теодосий Търновски (9) в борбата срещу злото.

Молитвите, които нямат достатъчно чистота и небесен живот се усилват чрез литургичните песнопения, свързани с Богородица и светиите. Литургията като път на душата към Бог-Отец, Бог-Син, Бог-Св. Дух напомня за тези, които се молят за нас на Небето Светиите. Чрез молитвата те предават самите себе си и целия си живот на Бога, ставайки Богове. Моленията завършват със славославие на Пресветата Троица. То е всеподдържащ мотив, който преминава през цялата служба за преп. Теодосий Търновски и завършва всяко нейно действие. По такъв начин душата се изкачва в духовната небесна йерархия и литургията всъщност възпроизвежда този духовен път-лестница в неговите 9 степени (3x3). Тук най-високо стои Логосът (Словото) като род без вид.

В Службата преп. Теодосий Търновски е възхваляван, че е изпълнен с “*божествен разум*” и “*божествени добродетели*”. Достигнал

“съвършено послушание”, преп. Теодосий Търновски е на “православието светилниче”. Той е владетел на божественото духовно съкровище.

В Службата призивът “Да бъде!” е утвърждаване на Божието битие в човешкото земно присъствие. Пението на антифоните (противогласове) пророчески изобразява пришествието в света на Божия Син. Те се пеят на смени от певците от двата клира, като изразяват родовото и видовото в Небесната йерархия.

Ще отбележим, че метафизиката на Службата за преп. Теодосий Търновски създава душевно съзерцание и душевен мир, които освобождават душата от оковите на тялото, от лабиринта на земния живот и смъртта, въвеждат в богопознанието Истината като битие и небесна светлина на душата. Тройното славославие в Службата е всъщност утвърждаване битието на Светата Троица като преизобилие на Духа и като върховно Благо.

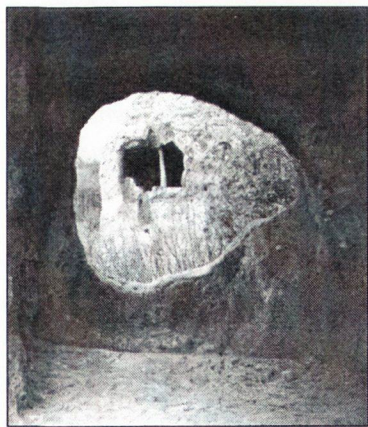
В Службата за преп. Теодосий Търновски молението за **Премъдрост** е моление за благоговеино поведение, благовестие чрез Евангелието, защото явяващите придобиват истината на Божието битие (като Логос, Слово), което тече като извор за всеки жаден за него. Преп. Теодосий е наречен “подражател богомъдр”. Неговите “словеса” са “*всемъдри*” и “*роса небесна*”. Той събира “духовен мед” и наставления за духовни подвизи от своя учител преп. Григорий Синаит. С “чиста и нескверна душа” преп. Теодосий Търновски отстоява в пустинята “*любомъдри нрави*”. Именно богосъзерцателната въгрешна философия е Любомъдрие.

Макар и епизодично, в службата присъства изобличаването на талмудистката ерес и достойната борба с ересите, която е провел преп. Теодосий Търновски: “Шатания юдейские си укротил” (с. 178), “с меч и стрели злославните юдеи съкруши”, “гордостта Акиндинова и Варламова и всякаква сила еретическа” (с. 175), “богомерское и богохулное еврейское хуление не стерпел еси”, а също така и “хитроплетенных словес юдейски” (с. 166). Теодосий е идеологът на борбата срещу жишовстващите по времето на цар Иван Александър.

Службата за преп. Теодосий Търновски възвестява Словото на вечния живот. Песните (хвалебствени тропари (химни) в чест на преп. Теодосий Търновски (в метафизиката на литургията) озна-

чават възхвала, че се е уподобил на тези светии, които са вечно живи и са пример на блаженствата и вечния живот. *Трисветото пение* в Службата за преп. Теодосий Търновски означава тройно и единотроично обръщане към Бога: *Свети Боже, Свети крепки, Свети безсмъртни, помилвай ни!* за да се придобият като истинно битие Неговата святост, сила и мощ. Такава метафизика разкрива глъбината на богопознанието, разкриващо Благобитието на пресветата Троица. Метафизиката на “Службата на преп. Теодосий Търновски” всъщност възпроизвежда не само неговото битие като самобитие на Божествената Премъдрост, но благославя “Този, Който иде в името Господне”. Бог седи над серафимите и всички небесни чинове съблюдават Неговото Слово-Битие. В този смисъл литургията е път, който искрено вярващите изминават като приемат със сърце и душа вътрешния ѝ смисъл, а с разума осмислят Словото (Логос) – битие. Ето защо тя е йерархично извисяване на душата към нейното първобитие Слово (Логос) като битие на истината.

Цялата Служба за преп. Теодосий Търновски всъщност е посветена на **удостояването на светеца като битие на Бога**. Затова и пръскането на благоухание в храма за посрещането на Господа напомня за духовното очистиране на душите и благоуханието на Божието Слово. По този начин Службата за преп. Теодосий Търновски усилва и просвещава светлината на Богоразумието в човешките души. Така тя осиява вярващия и той става подобен на мъдрия, който строи къща върху камък. Такъв човек несгоди и бедствия няма да сломят и неговият духовен дом ще остане здрав и непоклатим. Службата обогатява с чутото от Св. Евангелие и припомня живота на преподобния Теодосий Търновски като битие на Словото. Така тя по конкретен повод възпроизвежда битието на Словото, излязло от Бога и върнало се отново при Него. Метафизиката на Службата за преп. Теодосий Търновски е свързана с постоянно приканване за молитва и пребиваване чрез нея в нетленното Божие битие, което душата жадува както “елен за изворна вода”. Това метабитие, както отбелязахме, душата постига молитвено йерархично по 9-степенната Небесна йерархия. Затова Службата за преп. Теодосий Търновски строго я възпроизвежда, за да се възвърне душата в себе си, т.е. към своя

първоизвор. Тази последователност от моления се нарича *сугуба* (subh. скр. – несътворена светлина) (двойна) *ектения* или ектения на **прилежното моление**. Ектенията (за оглашените) призовава присъстващите да се замислят за делата и вярата си.

Чрез Службата за преп. Теодосий Търновски молещите се стават съпричастни на Божията любов, отговорни за живота си и за Словото Божие, което придобива битие чрез вярата. Така

Службата възпитава нравствени качества и облагородява човешкия характер. Ето защо всеопрощаващата любов към брата изпепялява душевната коравина. Метафизиката на Службата за преп. Теодосий Търновски е **онтология на Божията благодат** и учи, че който се моли за брата си по дух, се моли за самия себе си и за своето духовно извисяване.

Службата за преп. Теодосий Търновски разкрива пътя на исихаста (духовният човек, който преодолява плътския човек в себе си). В храма на душата литургията просветлява нетленното чрез свещенодействието, което обръща душата към Бога. *Литургията е вяра и посвещаване в по-голяма вяра за истинен живот*. Чрез литургията верният човек живее свят живот и се обновява. Той съгражда в себе си духовен дом. Причислен към тези истински верни, преп. Теодосий Търновски оживява с ново небесно битие в Службата, посветена на него и молитвено присъствайки в неговото битие (чрез литургията) вярващият всъщност моли преп. Теодосий Търновски (който се моли на небесата) да го въздигне духовно и укрепи силата на духа му в Бога чрез молитвите си.

Службата за преп. Теодосий Търновски като православна литургия е **освещаване битието на исихаста** и неговото утвърждаване като битие на Истината. Преп. Теодосий Търновски засиява отново с нетленна светлина в **метафизичните първооснови на Благобитието**, постигано чрез душеблагоразумието.

“Преподобни Теодосий, моли Бога за нас” често се пее в Службата.

Йеросхимонах Спиридон Габровски обогатява българската богослужбена духовно култура със "Служба на преп. Теодосий Търновски" като с нея усъвършенства и издига българското самосъзнание в литургическия семиозис, утвърден в традициите на исихазма. Неоисихазмът на Спиридон Габровски става фактор във Възраждането на българите, като възпроизвежда духовната традиция на Трети Рим.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Данков, Е.** История на българската философска мисъл. От Възраждането до съвременната българска философия. Т. II, В. Търново, Унив. изд. "Св. св. Кирил и Методий", 2000, с. 15–16; Вж. също. **П. Динеков.** Първи възрожденци. С., 1944, с. 88–94.

2. Увод към "Служба за Теодосий Търновски" от йеросхимонах Спиридон Габровски. Преводът е направен от ст.н.с. д-р Стефан Кожухаров. Вж. Любомъдрие. Т. V. Архив за българска философска култура. Archiv für bulgarische philosophische Kultur. Band V. В. Търново, 2002, с. 20–22; Житие на Григорий Синаит. Преписът е от Рилския панегирик на Владислав Граматик от 1479 г.

3. **Димитров, Хр.** Увод в литургията като богословска наука. С., 1961, с. 215.

4. **Димитров, Хр.** Същност, форми и символика на православното богослужение. С., 1960, с. 214.

5. Служба на преподобни Теодосий Търновски от йеросхимонах Спиридон Рилски. В кн.: Паисий Величковски и неговата книжовна школа. В. Търново. Унив. изд. "Св. св. Кирил и Методий", 1994, с. 162–180.

6. **Димитров, Хр.** Същност, форми и символика на православното богослужение, с. 220.

7. Пак там.

8. **Ориген.** Коментарии. XVI, 23.

9. **Златарски, В.** Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосие. – СБНУНК, 1904, 20, 1–41.